

Döviz Kuru İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme

Mehmet Hüseyin Bilgin*

Özet: Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının işsizlikle ilişkisinin analiz edilmesidir. Bu amaçla çalışmada, önce döviz kuru işsizlik ilişkisi kuramsal olarak incelenmektedir. Ardından da, 1980’den sonra Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının genel olarak ekonomiye etkileri ele alınmaktadır. Çalışmanın sonunda da, Türkiye’de döviz kuru ve işsizlik ilişkisi, ampirik olarak incelenmekte ve kurulan ekonometrik modellerle bu ilişki, Türkiye için analiz edilmektedir. Kurulan ekonometrik modellerin sonuçlarına göre, Türkiye’de döviz kuru ile işsizlik oranı arasında yakın bir ilişkinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, İşsizlik Oranı, İstihdam, Türkiye Ekonomisi.

Giriş

Döviz kuru, sadece uluslararası mal, hizmet ve sermaye akımları üzerinde etkili olmamaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede, son dönemde yaşanan ekonomik krizlerin temel belirleyicisinin de, uygulanan döviz kuru politikaları olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, döviz kuru politikalarının önemli bir boyutunu, enflasyonla mücadelede yaygın olarak kullanılmaları oluşturmaktadır. Para kurulu, sabit kur, sürünen askı (crawling peg) gibi kur politikaları, Ortodoks anti-enflasyonist istikrar programlarının önemli bir ayağını oluşturmaktadır.

Döviz kuru politikalarında, son yıllarda “ayarlanabilir sabit kur” (soft peg) uygulaması yerine, daha “katı sabit kur” (hard peg) ve daha “esnek döviz kuru”nun tercih edilmesi yönünde bir eğilim gözlenmektedir. Döviz kuru politikaları dağılımında gözlenen merkezden bu uzaklaşma, “katı sabit kur” (hard peg) yönünde; para kurulları, dolarizasyon veya para birliklerine doğru, diğer yönde ise çeşitli dalgalı kur düzenlemelerine doğru gerçekleşmektedir. Sermaye serbestisine sahip ülkelerde görülen bu değişikliğin en önemli nedeninin, “ayarlanabilir sabit kur” (soft peg) sistemle-

* Yrd. Doç. Dr. M. Hüseyin Bilgin, Kadir Has Üniversitesi İktisat Bölümünde öğretim üyesidir.

rinin kriz eğilimli olması ve uzun ömürlü olmaması olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye’de de dönem dönem değişik döviz kuru politikalarının uygulandığı görülmektedir. Uygulanan döviz kuru politikalarının, Türkiye ekonomisi üzerinde önemli etkiler yarattığı ve özellikle de son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin de önemli bir nedeni durumunda olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinin 1990’lı yıllardan itibaren giderek sıklaşan aralıklarla krizlerle karşı karşıya kalmasını, bu dönemde uygulanan döviz kuru politikalarından bağımsız düşünmek olası değildir. Bu açıdan bakıldığında, uygulanan döviz kuru politikalarının, işsizlik üzerinde de ciddi etkiler yarattığını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada, Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının işsizlikle ilişkisinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, önce döviz kuru işsizlik ilişkisi kuramsal olarak incelenmektedir. Ardından da, 1980’den sonra Türkiye’de uygulanan döviz kuru politikalarının genel olarak ekonomiye etkileri ele alınmaktadır. Çalışmanın sonunda da, Türkiye’de döviz kuru ve işsizlik ilişkisi, ampirik olarak incelenmekte ve kurulan ekonometrik modellerle bu ilişki, Türkiye için analiz edilmektedir.

1. Döviz Kuru İşsizlik İlişkisi

Döviz kuru, bir ülkenin ulusal para biriminin yabancı para birimleri cinsinden değerini ifade etmektedir. Bu bağlamda, döviz fiyatlarının, yani döviz kurlarının belirlenmesine yönelik olarak kullanılan sistemlere de döviz kuru sistemleri denilmektedir. Döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimlerini ifade eden döviz kuru sistemleri, döviz kurlarının nasıl ve hangi güçler tarafından belirleneceği, kurlarda serbestçe ya da resmi kararlarla değişme olup olmayacağı veya hangi ölçülerde olabileceği gibi konularla ilgili kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Döviz kurunda meydana gelen değişimler, ülkelerin ulusal paralarının görece değerini değiştirerek, yurtiçi/yurtdışı görece fiyat yapısının da değişmesine yol açmaktadır (Bilgin ve Karabulut, 2003: 3).

Döviz kurlarında meydana gelen değişmelerin, cari işlemler dengesini de büyük ölçüde etkilemesi, döviz kuru sisteminin seçimini çok önemli hale getirmektedir. Öte yandan, döviz kuru politikaları, sadece ülkeler arası mal, hizmet ve sermaye akımları üzerinde etkili olmamaktadır. Son yıllarda yaşanan birçok ekonomik krizin temel nedeninin de, büyük ölçüde uygulanan döviz kuru politikası olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle, birçok gelişmekte olan ülkenin büyüme sürecinin, son yıllarda döviz krizleri nedeniyle kesintiye uğradığına tanık olunmaktadır.

Döviz kurunun; ihracat, üretim ve istihdam üzerinde de önemli etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Aslında, döviz kuru ve enflasyonla işsizlik arasında merkezi bir ilişkinin var olduğu, uzun yıllardan beri literatürde tartışılmaktadır. Özellikle esnek döviz kurunun, para piyasası yoluyla emek piyasasını etkilediği literatürde geniş bir

kabul görmektedir. Döviz kuru, ayrıca ithalat ve ihracat yoluyla da emek piyasasını etkileyebilmektedir (Gordon, 1981).

Kuramsal olarak, doğal işsizlik oranı ve denge reel döviz kuru, kuşkusuz çok sayıda ekonomik ve kurumsal faktör tarafından belirlenmektedir. Ancak, reel döviz kurunun, işsizliği etkileyen önemli bir faktör olduğu, hem literatürdeki tartışmalardan, hem de bu alanda yapılan uygulamalı çalışmalardan anlaşılmaktadır. Özellikle dışa açık ekonomilerde, diğer faktörlerin yanında, reel döviz kurunun da işsizliğin önemli bir belirleyicisi olduğu söylenebilir. Çünkü dışa açık ekonomilerde, tüketicilerin, hem yurtiçinde hem de yurtdışında üretilen malları tercih etme olanakları vardır (Lindblad ve Sellin, 2003).

Reel döviz kuru düşünce (ulusal para değer kaybedince), ithal malları daha pahalı hale gelir. Bu da, tüketicilerin, ithal mallar yerine, yerli malları ikame etmelerine yol açar. Yerli mallara olan talebin artması da, kuşkusuz istihdamı arttıracaktır. İthalatın pahalılaşması durumunda, ayrıca ithal girdi kullanılan sektörlerde emeğin maliyeti görece olarak ucuzlar. Kuramsal olarak bunun da, istihdam artışına yol açması gerekir. Ancak devalüasyonun ve ithal girdilerin daha pahalı hale gelmesinin, enflasyona yol açabileceğini ve bunun da toplam talebi daraltmak suretiyle istihdamda bir gerilemeye de yol açabileceğini özellikle belirtmek gerekir.

Fiyatların aşağı doğru esnek olmadığı varsayımı altında, reel döviz kuru ile üretim ve istihdam arasında negatif bir ilişkinin (reel döviz kuru ile işsizlik arasında pozitif bir ilişki) var olduğu söylenebilir. Öte yandan, ticaret ortağı olan ülkelerde mal fiyatlarının düşmesi gibi bir dışsal etki, kısa vadede ücretlerin ve fiyatların esnek olmadığı varsayımı altında işsizliği artırır (Carr ve Floyd, 2001). Ayrıca, bir dış şok ekonomiyi vurduğunda, yurtiçi fiyat ve ücretlere nazaran döviz kurunu ayarlamak daha kolaydır. Çünkü, kısa dönemde nominal ücretler ve fiyatlar aşağıya doğru esnek değildir. Bu nedenle, herhangi bir dış şok durumunda reel döviz kurunu ve bu yolla dış ticaret hadlerini değiştirmek daha kolaydır. Dolayısıyla, döviz kuru hareketleriyle absorbe edilebildiğinden dolayı dış şokların, işsizlik üzerindeki etkisinin düşük olduğu söylenebilir (Belke ve Gros, 1997). Kuşkusuz bu durum, büyük ölçüde esnek döviz kuru sisteminde geçerlidir.

Öte yandan, kuramsal olarak, döviz kurundaki dalgalanmaların, kısa vadede ekonomik kalkınmayı ve dolayısıyla emek piyasasını olumsuz etkilediği varsayılmaktadır. Döviz kurlarındaki dalgalanma, kısa vadede maliyetleri artırır ve belirsizliğe yol açar. Özellikle mikro düzeyde işletmelerin önlerini görmelerini zorlaştırır. Bu durum, doğal olarak işletmeler başta olmak üzere ekonomik ajanların doğru karar alabilmelerini güçleştirir. Bu nedenle, döviz kurundaki dalgalanmaların (belirsizliğin) ortadan kalkması, ekonomik ajanların kararlarına olumlu biçimde yansır. Bu da; ihracat, üretim ve istihdamı olumlu yönde etkiler. İhracat artışının yeni yatırımlarla desteklenmesi

durumunda, istihdamı artırıcı etkinin daha fazla olacağı da açıktır. Dolayısıyla, döviz kuru istikrarıyla dış ticaret ve döviz kurundaki dalgalanmayla işsizlik arasında doğrusal bir ilişkinin varolduğu söylenebilir (Buscher ve Mueller, 1997).

Döviz kuru, sadece işsizliği etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda emek piyasası üzerinde de çeşitli etkilere yol açmaktadır. Döviz kurunun emek piyasası üzerindeki etkileri, büyük ölçüde ihracat ve ithalat yoluyla gerçekleşmektedir. Gerçekten de, ithalatın artışı ya da ithal mallarla yerli mallar arasındaki rekabetin artması, işverenlerle işçiler arasındaki ilişkiyi, özellikle de ücret sözleşmelerini/düzenlemelerini büyük ölçüde etkilemektedir. Rekabet artışı, yazılı olmayan ücret, iş ve çalışma koşullarıyla ilgili birçok hakkın/düzenlemenin rafa kaldırılmasına yol açabilir. Yapılan çalışmalar, ithal ve yerli mallar arasındaki rekabette meydana gelen yüzde 10'luk bir artışın, ücretleri yüzde 1.6 oranında düşürdüğünü ve işsizliği artırdığını ortaya koymaktadır (Bertrand, 1999). Dolayısıyla, çalışanların ücretlerinin, ticaret ortağı olan ülkelerin emek piyasasının koşullarından etkilendiği söylenebilir.

Son yıllarda, birçok ülkede yaşanan döviz krizlerinin de, işsizlik üzerinde ciddi etkiler yarattığına tanık olunmaktadır. Krize uğrayan ülkelerde işsizlik oranı, kısa sürede önemli oranlarda yükselmiştir. Örneğin, 1994 yılında yaşadığı kriz nedeniyle Meksika'da, reel döviz kurunda ve işsizlikte büyük bir artış meydana gelmiştir (Bratsiotis ve Robinson, 2002). Meksika Krizi, döviz kuru baskılanması politikasının ekonomi üzerindeki yıkıcı etkilerine çok iyi bir örnektir. 1997 Asya Krizi'nde de Güney Kore'de kapasite kullanım oranı düşmüş, ekonomik hareketlilikte azalma gözlenmiş ve işsizlik artmıştır. İşsizlik oranı, yüzde 2.8'den 1997'de yüzde 7.3'e çıkmıştır. Döviz krizi, hem işsizliğe, hem de enflasyona yol açmıştır (Song, 2000). Öte yandan, döviz krizleri olan EMS (The European Monetary System) krizleri de, ülkeleri görece olarak daha yüksek işsizlik ve ticaret açıklarıyla karşı karşıya bırakmıştır. Krize giren birçok ülkede işsizlik artmıştır. Buna karşın, krize girmeyen ülkelerin çoğunda ise işsizlik azalmıştır (Andersen ve Chiriaeva, 2003).

Öte yandan, İsveç'te doğal işsizlik oranı, 1970'li yıllarda denge döviz kurundaki aşınma, vergilerdeki değişme, aktif emek piyasası politikaları ve demografik faktörler nedeniyle yaklaşık olarak yüzde 1.5 oranında artmıştır (Lindblad ve Sellin, 2003). Ayrıca, 1990'lı yıllarda İsveç Kronu'ndaki aşınma nedeniyle, konjonktürel işsizlikte yüzde 1 oranında artış olmuştur. Bu da, enflasyonda bir yılda yaklaşık yüzde 0.6'lık bir düşüşe yol açmıştır.

2. Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Ekonomiye Etkileri

24 Ocak 1980 kararlarıyla ekonomi politikasında yapılan köklü dönüşümle birlikte döviz kuru, çok önemli bir politika aracı sayılmıştır. Bu dönemde, Türk Lirası'nın

yabancı paralar karşısındaki fiyatının günlük olarak belirlenmesi ve sürekli olarak düşürülmesiyle, bir yandan TL'nin resmi ve karaborsa fiyatları arasındaki farkın azaltılması, dışardan borç alabilmenin kolaylaştırılması ve yurtdışında çalışan Türk işçilerinin daha fazla döviz göndermesinin sağlanması amaçlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1996: 188). Diğer yandan da, ihraç edilen ürünlerin fiyatının düşürülmesi ve ihracatın artırılması amaçlanmıştır.

Ekonomideki dışa açılma politikasıyla birlikte, 1980'li yıllarda ihracatta önemli bir başarı sağlanmıştır. Ancak, bu başarıyı, sadece bu dönemde uygulanan döviz kuru politikasına bağlamak doğru değildir. Çünkü devalüasyonların ya da TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesinin ihracatı artırması, ancak ihracatın yalnızca fiyatlara bağlı bir olgu olması durumunda geçerli olur. Kuşkusuz, başka faktörlere de bağlı olan ihracat, yalnızca bir fiyat olayı değildir. Dolayısıyla, Türkiye'nin 1980 sonrasındaki ihracat başarısının arkasında başka faktörleri aramak gerekir.

Bu bağlamda, bir ülkenin ihracattaki rekabet gücünün; reel döviz kuru, reel ücretler ve emek verimi olmak üzere başlıca üç etken tarafından belirlendiği söylenebilir (Boratav, 1997: 203-205). Bütün bu değişkenler, 1980'li yıllarda Türkiye'nin rekabet gücünü olumlu yönde etkilemiştir. Gerçekten de bu dönemde, yapılan devalüasyonlarla TL büyük oranda değer yitirmiş, reel ücretlerde 1988'e kadar hızlı bir aşınma meydana gelmiş ve 1980'de çok düşük bir düzeyden başlayan sanayide ortalama emek verimi, yıllık ortalama yüzde 8'lik bir hızla artmıştır (Boratav, 1997: 205). Kuşkusuz, bu dönemde izlenen sıkı para politikasıyla iç talebin kısılmasının, özel imalat sanayiindeki mevcut atıl kapasitelerin devreye sokulmasının ve ihracata sağlanan teşviklerin de, ihracat başarımında rolü oldukça büyük olmuştur (Kazgan, 1995: 190).

Öte yandan, devalüasyon ya da ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi, ithalatı pahalılaştırdığından ithalatın azalmasına da yol açmaktadır. Ancak, ülkenin ithalatının büyük ölçüde ara ve yatırım mallarından oluşması durumunda, ithalatın pahalılaşması, maliyet artışlarını da kaçınılmaz kılar. Maliyet artışları fiyatlara yansıtıldığı ölçüde, ihracatın bundan olumsuz etkileneceği açıktır. Bu nedenle, devalüasyonların ihracatı artırıcı etkide bulunması, daha çok ithal girdi kullanmayan yerli sanayi için söz konusu olabilir. İthal girdi kullanan yerli sanayi ise devalüasyonlardan olumsuz yönde etkilenecektir (Kepenek ve Yentürk, 1996: 189).

1980'li yıllarda ihracatta sağlanan başarı, büyük ölçüde 1988 yılına kadar sürmüştür. Bir başka ifadeyle, 1988'den sonraki dönem, Türkiye'nin rekabet gücünün azaldığı bir dönemdir. Buradaki temel sorunun, ihracata yeni ürün ve sektörlerin katılmamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, bu dönemde Türkiye'nin ihracatında meydana gelen durgunluğun temel nedenleri olarak, sermaye hareketleri serbestisinin bir sonucu olarak doların reel değerinde iki yılda meydana gelen yüzde 21'lik artış, yani TL'nin yapay olarak değerli tutulması ve reel ücretlerde

meydana gelen yüzde 51'lik artış gösterilebilir (Boratav, 1997: 205).

Gerçekten de, 1990'lı yıllarda düşük tutulan döviz kurları (aşırı değerlenmiş TL), bu dönemde görülen büyük çaplı dış ticaret açıklarının önemli bir nedeni olarak öne çıkmıştır. Özellikle finansal hareketlerin serbestleşmesi sonucu ortaya çıkan spekülative sermaye girişi, TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanmasına yol açarak ihracatın pahalılaşmasına ve ithalatın ucuzlamasına neden olmuştur. Bu olgu, spekülative sermaye atağıyla karşı karşıya kalan bütün gelişmekte olan ülkelerde görülmüştür. Dış ve iç pazarlarda uluslararası rekabet gücünün azalmasıyla sonuçlanan bu dönemde, Türkiye'de imalat sanayi ihracatı ve üretimi azalma göstermiştir (Yentürk, 2001).

1990'lı yıllarda artan kamu açıklarına bağlı olarak yükselen faiz oranları, TL'nin reel olarak aşırı değer kazanmasına neden olan kısa vadeli sermaye girişlerini daha da hızlandırmıştır. Yüksek kamu açıklarından kaynaklanan ekonominin iç dengesizlikleri, dış dengede de hızlı bir bozulmaya neden olmuş, ithalat hızla artmış ve ihracat yavaşlamıştır. Bunun sonucunda, dış ticaret açığı önemli boyutlara ulaşmış, cari işlemler açığı ise rekor düzeylere çıkmıştır. Bu durum, yabancı finans çevrelerinde açığın daha fazla sürdürülemeyeceği izlenimini doğurmuştur. Aralık 1993'te Türkiye'nin rezervlerinde 1 milyar dolara yaklaşan bir erimenin meydana gelmesi, 1994 krizinin hem nedeni, hem de belirtisi olmuştur. Kurlarda hızlı bir tırmanmaya yol açan bu olgular, iki uluslararası reyting kuruluşunun (Moody's ve Standard and Poor's) Ocak 1994'te Türkiye'yi "yatırım yapılabilir ülke" derecesinden "spekülative ülke" derecesine düşürerek Türkiye'nin kredi itibarı notunu düşürmeleriyle noktalanmış ve kriz, 1994 yılının Ocak ayında patlak vermiştir (Boratav, 1997: 200).

Krizle birlikte, Ocak ayı sonunda TL, dolar karşısında yüzde 13.5 kadar devalüe edilmiştir. Bundan sonra, döviz ve faiz arasında kovalamaca başlamış ve bu süreçte, bir yandan TL değer yitirmeye, diğer yandan da faizler yükselmeye devam etmiştir. Krizle birlikte, Merkez Bankası kur belirlemekten vazgeçerek en büyük bankaların ortalama kurlarına dayanan bir yöntemi benimsemiştir. Ancak, daha sonra döviz kurunu IMF önerilerine uygun tutmak üzere alım-satım işlemlerini sürdürmüştür.

Krizi yönetmekte zorlanan zamanın hükümeti, 5 Nisan 1994'te bir istikrar programı açıklamıştır. Söz konusu programla, sadece 1994 ve 1995 yıllarında bazı olumlu sonuçlar alınabilmiştir. Bunların başında, devalüasyon nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranında meydana gelen düzelme ve ülkeye yönelik kısa vadeli sermaye girişinde görülen azalma gelmektedir. Ancak, 1996 yılıyla birlikte birçok gösterge açısından yeniden olumsuz gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır (Yentürk, 2001). Bu dönemde izlenen döviz çıpası nedeniyle TL'nin zamanla aşırı değerlenmesi ve ülkeye yönelik kısa vadeli sermaye girişindeki artışla iç borçların gerek anapara, gerekse ödenmesi gereken faizler bakımından giderek artması, Türkiye'nin döviz-faiz-iç borç kısır döngüsü içinde kalmasına neden olmuştur (Parasız, 1996: 338). Bir başka

ifadeyle, 1996 yılından itibaren Türkiye'ye yönelik spekülasyon sermaye girişlerinde artış, TL'de aşırı bir değerlenme ve hızlı bir "dolarlaşma" eğilimi öne çıkmıştır. Kuşkusuz ki, bu gelişmelerin doğal sonucu, dış açığın büyümesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmesidir.

Türkiye, 1998 yılında IMF ile bir yakından izleme anlaşması imzalamıştır. Kapsamlı bir istikrar programı olmaktan çok uzak olan bu uygulamayla, bütçe dengesi ve para politikası alanında bazı olumlu adımlar atılmış ve 9 Aralık 1999'da IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasının da desteğiyle uygulamaya konulan "enflasyonla mücadele programı"na bir ön hazırlık yapılmıştır (Karabulut, 2002: 130). Ciddi krizlere zemin hazırlayan istikrarsız yapının sürdürülebilmesinin mümkün olmadığı bu ortamda, enflasyonu düşürmek ve ekonomide büyüme ortamını yeniden sağlamak amacıyla 2000 yılı başında kapsamlı bir ekonomik program uygulamaya konulmuştur.

Ekonomide varolan dengesizlikleri önemli yapısal reformlarla ortadan kaldırmayı hedefleyen bir program olan 2000 yılı "enflasyonla mücadele programı", genel olarak döviz kuru nominal çıpasına dayalı bir para programını öngörmüştür (Yeldan, 2001: 161). Programda, döviz kurunun nominal çıpa olarak kullanılması ise 18 ay boyunca gerek kısa dönem beklentilerini kırmak, gerekse ekonomiyi miyopluktan kurtarabilmek için başvurulmuş bir araç olarak görülmüştür. Buradaki ana amaç, para ve döviz kuru gelişmelerinin önceden tahmin edilebilir kılınmasıyla yerli ve yabancı yatırımcılar için finansal yatırımların getirisi üzerindeki belirsizliği azaltmaktır.

2000 yılı enflasyonla mücadele programı, döviz kurunun nominal bir çıpa olarak uzun süreli kullanımının dış ticaret dengesi üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerini dikkate alarak bir çıkış takvimi de önermiştir. Ancak, çıpanın çok uzun süreli kullanımını durumunda, TL'nin aşırı değerli hale geleceği ve bunun da ekonominin dış dengelerinde çeşitli sorunlara yol açacağı açıktı. Nitekim döviz kuru sepeti, 2000 Mayıs ayına kadar fiyat endekslerinin aylık hızının altında seyretmiş, daha sonra da TÜFE ve TEFEE'ye görece aşınmaya başlamıştır. Ancak, döviz sepeti çekirdek enflasyon diye bilinen özel imalat sanayi fiyatlarının gerisinde kalmaya devam etmiştir.

Böylece, döviz kuru çıpasına dayalı olarak aşırı değerlendirilen TL, dış ekonomik dengeleri zorlamaya başlamış ve cari işlemler açığı daha yılın ilk yarısında 5 milyar dolara çıkmıştır (Yeldan, 2001: 176). Kur çıpası, başka ülke örneklerinde de olduğu gibi, özellikle tüketim malı ithalatında bir patlamaya yol açmış ve dış ticaret açığını artırıcı etki yapmıştır. Gerçekten de, 2000 yılında ihracattaki yüzde 4.5 artışa karşılık, ithalatın yüzde 34 oranında artması nedeniyle dış ticaret açığı yüzde 89.8 oranında artarak 14.1 milyar dolardan 26.7 milyar dolar gibi oldukça yüksek bir düzeye çıkmıştır. Bunun sonucunda, 2000 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı 1999 yılındaki yüzde 65.4 seviyesinden yüzde 51'e inmiştir.

Bu gelişme, iç ve dış piyasalarda mevcut kur politikasının sürdürülebilirliği ve

cari işlemler açığının finansmanı konusundaki endişeleri artırmıştır. Bu durum, 2000 yılının ikinci yarısında Türkiye'ye dış kaynak girişinin azalmasına yol açmıştır. Uygulanmakta olan kur çıpasına dayalı para politikası gereği likidite yaratım mekanizmasının döviz girişlerine dayandırılmış olduğu bir yapıda dış kaynak imkânlarında meydana gelen bu daralma, likiditedeki artışın da yavaşlamasına neden olmuştur. Bu durum, özellikle yabancı yatırımcıların uygulanmakta olan programın sürdürülebilirliği konusundaki endişelerini daha da artırmıştır (Hazine, 2001). Sonuçta, Kasım 2000'de kısa vadeli faizlerde sıçrama yaşanmış ve buna eşanlı olarak da tahvil-bono ve hisse senetleri fiyatları keskin bir biçimde düşmüş, yabancı sermaye ülkeyi terk etme eğilimine girmiştir.

Kasım krizinden yaklaşık 3 ay sonra, 19 Şubat 2001'de yaşanan bir siyasal kriz nedeniyle, bu kez de bir döviz krizi patlamıştır. 21 Şubat'ta bankalararası piyasada (interbank) gecelik faizler (overnight) yüzde 6200'e kadar çıkmıştır. Merkez Bankası'nın piyasaya yaptığı 5.5 milyar dolarlık müdahale de spekülatif atağı durdurmaya yetmemiş ve 21 Şubat 2001'de kur serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Böylece, Şubat ayında ortaya çıkan ekonomik krizle birlikte "enflasyonla mücadele programı" terk edilmiştir. Ekonomiden sorumlu devlet bakanlığına atanan Kemal Derviş'in hazırladığı "güçlü ekonomiye geçiş programı", 14 Nisan 2001'de kamuoyuna açıklanmıştır. Dalgalı kur rejimi kapsamında enflasyonla mücadeleye dönük aktif bir para politikası uygulanması ve belirsizliklerin azaltılmasıyla enflasyon hedeflemesine geçilmesi, güçlü ekonomiye geçiş programının temel hedefleri arasında yer almıştır.

Programda, Merkez Bankası'nın ilk ve öncelikli amacının, TL'nin değer kaybının enflasyon üzerindeki etkisini sınırlandırmak ve takip eden aylarda enflasyonu indirmek olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede, güçlendirilmiş bankacılık sistemi ve dalgalı kur rejiminin, Merkez Bankası'nın aktif bir para politikası uygulamasına uygun ortamı sağlayacağı düşünülmüştür. Böylece, Merkez Bankası, döviz kurunun uzun vadede serbest piyasa değerini etkileyecek sistematik müdahalelerde bulunmayacaktı. Merkez Bankası, sadece geçici dalgalanmaları hafifletmek üzere döviz piyasasına müdahale edecekti. Öte yandan, piyasalarda bazı beklenmedik ve ciddi dalgalanmalar olduğu takdirde Merkez Bankası, para ve döviz piyasalarını stabilize etmek için program çerçevesinde kullanılacak dış finansman imkanlarından yararlanabilecekti.

Program, döviz kurunun dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte dövizin değer kazanmasının, genel olarak döviz gelirleri üzerinde olumlu etki yaratacağını öngörmekteydi. Gerçekten de, kurun dalgalanmaya bırakılmasının ardından ithalat talebinde bir azalma meydana gelmiş ve 2001 yılında ithalat, önceki yıla göre yüzde 24 oranında azalmıştır. Buna karşılık ihracat, 2001 yılında yüzde 12.8 oranında artış göstermiştir. Bunun sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2000 yılındaki yüzde 51'lik düzeyinden 2001 yılında yüzde 75.7'ye çıkmıştır. Ancak, 2002 ve 2003

yıllarında reel döviz kuru endeksinde bir yükselme (TL'nin aşırı değerlenmesi) eğilimi gözlenmiştir. Bunun sonucunda da, rekor kıran ihracata rağmen, özellikle 2003 yılında dış ticaret açığı önemli ölçüde artmıştır. Dış ticaret açığındaki artışın temel nedeni, bu dönemde reel olarak değerlendirilen TL'nin, ithalatta adeta bir patlamaya yol açmasıdır. Bu eğilimin, halen devam ettiği gözlenmektedir.

3. Türkiye'de Döviz Kuru İşsizlik İlişkisi Üzerine Bir Ampirik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde, önceki bölümlerde teorik olarak incelenen döviz kuru işsizlik ilişkisi, kurulan regresyon modelleri yardımıyla Türkiye için test edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla, Türkiye'de döviz kuru ile işsizlik arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Modellerde kullanılan verilerden reel döviz kuru endeksi 1995-2004 (Temmuz) dönemini, diğer veriler ise 1991-2004 (Temmuz) dönemini kapsamaktadır. İşsizlikle ilgili veriler, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları'ndan, döviz kuru ile ilgili veriler de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) istatistiklerinden derlenmiştir. 1999 yılına kadar olan işsizlik verileri, DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Nisan ayı sonuçlarına dayanmaktadır. 1999 yılından sonraki yılların verileri ise serinin değişmesinden dolayı DİE Hanehalkı İşgücü Anketi I. Dönem sonuçlarına dayanmaktadır. Öte yandan, döviz kurundaki yüzde değişme ABD Doları'nın yıllık ortalama efektif alış değerindeki yıllık yüzde değişmeyi, reel döviz kuru endeksi ise TCMB'nin TÜFE bazlı reel efektif kur endeksini göstermektedir.

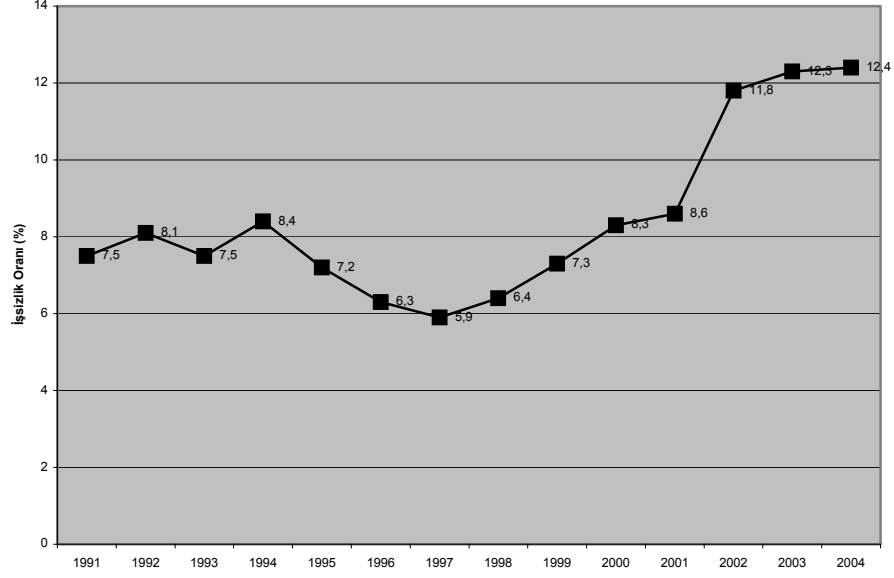
Kurulan regresyon modellerinde kullanılan değişkenler şu şekilde tanımlanmıştır:

İ.O. : İşsizlik oranı

DKYD : Döviz kurundaki yüzde değişme

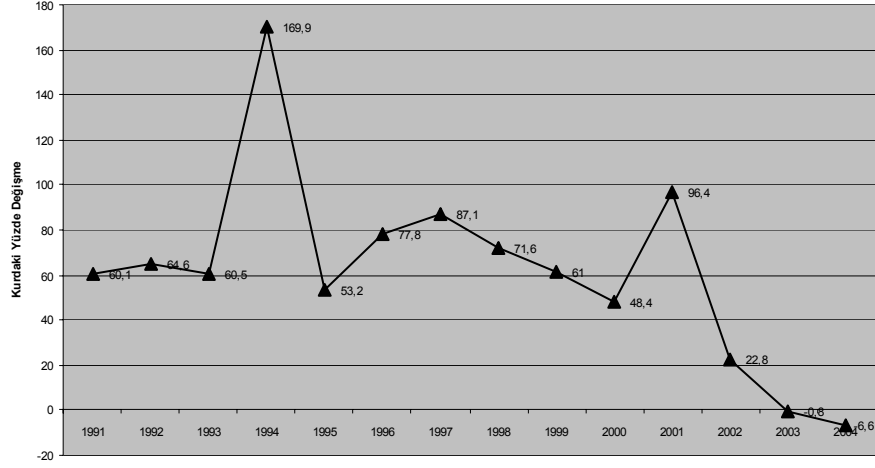
RDKE : Reel döviz kuru endeksi

İşsizlik oranı (İ.O.) ve döviz kurundaki yüzde değişme (DKYD) değişkenlerindeki gelişmeler, aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir. Değişkenlerdeki ölçü birimi farklı olduğu için bazı dönüşümler kullanılarak her iki değişkendeki gelişmenin tek grafik üzerinde gösterilmesi mümkün olmakla birlikte, daha anlaşılabilir olması açısından ayrı grafiklerde gösterilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. İşsizlik oranındaki gelişmeyi gösteren Grafik 1'e bakıldığında, işsizliğin, 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle küçük bir sıçrama gösterdiği, ardından da giderek düştüğü görülmektedir. 1997 yılında yüzde 5.9'a kadar gerileyen işsizlik, 2000 yılından sonra ise hızla artmıştır. 2001'de yüzde 8.6'ya, 2002'de yüzde 11.8'e, 2003'te yüzde 12.3'e ve 2004 yılının ilk çeyreğinde de yüzde 12.4'e çıkmıştır.

Grafik 1 : İşsizlik Oranı (1991-2004)

Döviz kurundaki yüzde değişmeyi gösteren Grafik 2'ye bakıldığında ise döviz kurundaki değişimin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Döviz kurundaki değişimin, ekonomik krizde yapılan yüksek devalüasyon nedeniyle 1994 yılında önemli bir sıçrama gösterdiği tespit edilmektedir. 1997 yılından sonra düşmeye başlayan döviz kurundaki değişim, uygulanmakta olan “nominal çapa”ya dayalı ekonomik program nedeniyle 2000 yılında en düşük düzeyine gerilemiştir. Döviz kuru, yine yaşanan ekonomik kriz nedeniyle 2001 yılında önemli bir sıçrama göstermiştir. Ancak, 2001 yılından sonra uygulanan “dalgalı kur politikası”na rağmen, döviz kurundaki değişim giderek azalmış ve hatta 2003 yılında ve 2004 yılının Temmuz ayına kadar olan dönemde eksi bir değişim söz konusu olmuştur. Bunun sonucunda, Türk Lirası, önemli oranda reel olarak değerli hale gelmiştir.

Grafik 2 : Döviz Kurundaki Yüzde Değişme (1991-2004)

Kurulan regresyon modellerinin birincisinde, döviz kurundaki yüzde değişiminin (DKYD), işsizlik oranındaki (İ.O.) değişimler üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Modellerin ikincisinde ise reel döviz kuru endeksindeki (RDKE) değişiminin, işsizlik oranındaki (İ.O.) değişimler üzerindeki etkisi test edilmektedir.

Modeller;

$$\dot{I}.O. = \beta_0 + \beta_1 (DKYD) \quad (1)$$

$$\dot{I}.O. = \beta_0 + \beta_1 (RDKE) \quad (2)$$

şeklindedir.

Regresyon sonuçları aşağıda gösterilmektedir *.

Model 1'in sonucu:

$$\dot{I}.O. = 10.331 - 0.03073 DKYD \\ (0.021)^*$$

$$R^2 = 0.371$$

Model 2'nin sonucu:

$$\dot{I}.O. = - 6.518 + 0.125 RDKE \\ (0.012)^*$$

$$R^2 = 0.566$$

* Regresyon denklemlerinde parantez içindeki rakamlar, istatistikî açıdan parametrelerin hangi düzeyde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Model 1'in sonucundan, Türkiye'de döviz kurundaki yüzde değişmelerin, işsizlik oranındaki değişmeleri önemli ölçüde açıkladığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, literatürde, nominal döviz kuru ile işsizlik düzeyi arasında negatif bir ilişkinin olduğu (reel döviz kuru ile işsizlik arasında pozitif bir ilişki) ve döviz kurundaki değişimlerin, işsizlik düzeyindeki değişimleri önemli ölçüde açıkladığı görüşü hakimdir. Türkiye üzerine yaptığımız regresyon modelinin sonuçları da, literatürdeki hakim görüşe büyük ölçüde uygun düşmektedir. Kurulan 1. modele göre, döviz kuru ile işsizlik arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyi oldukça yüksektir. Modelin sonucu, döviz kuru değişkeninde (DKYD) bir birimlik artış meydana geldiğinde, işsizlik değişkeninde (İ.O.) 0.0307 birimlik bir azalış meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Modelin R^2 değerinin 0.371 olması ise işsizlik değişkeninde (İ.O.) meydana gelen değişmelerin yüzde 37.1'inin, tek başına döviz kurundaki değişmelerle (DKYD) açıklanabileceğini göstermektedir.

Bu bulguları destekleyen bir başka sonuç da, reel döviz kuru endeksi ile işsizlik oranı arasındaki ilişkidir. Kurulan regresyon modellerinden ikincisinin sonucuna göre, reel döviz kuru (RDKE) 100'den 101'e çıktığında, işsizlik oranı (İ.O.) 0.125 birim artmaktadır. Model 2'de R^2 değeri, yüzde 56.6 düzeyinde bulunmuştur. Buna göre, reel döviz kurundaki (RDKE) değişmeler, tek başına işsizlik oranındaki (İ.O.) değişmelerin yüzde 57'sini açıklamaktadır. Bu sonuç, Türkiye'de 2000 yılından beri giderek artan işsizlik oranıyla 2001 yılı hariç sürekli yükselen reel döviz kuru endeksi arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekten, reel döviz kuru endeksinin yükselmesi (ulusal paranın değerlenmesi), özellikle ithalatı artırarak işsizliğe yol açtığı gözlenmektedir. Türkiye'de son yıllarda yaşanan durum, bu sonuçla büyük ölçüde örtüşmektedir.

4. Sonuç

Türkiye'de dönem dönem değişik döviz kuru politikaları uygulanmıştır. Uygulanan döviz kuru politikalarının, Türkiye ekonomisi üzerinde önemli etkiler yarattığı ve özellikle de son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin de önemli bir nedeni durumunda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinin 1990'lı yıllardan itibaren giderek sıklaşan aralıklarla krizlerle karşı karşıya kalmasını, bu dönemde uygulanan döviz kuru politikalarından bağımsız düşünmek olası değildir. Bu açıdan bakıldığında, uygulanan döviz kuru politikalarının, işsizlik üzerinde de ciddi etkiler yarattığını söylemek mümkündür. Gerçekten de, işsizliği, uygulanan döviz kuru politikalarından bağımsız düşünmek olası değildir. Döviz kuru, özellikle ihracat ve ithalat yoluyla işsizliği etkilemektedir. Bu çerçevede, Türkiye'de özellikle 2000 yılından sonra giderek artan işsizlikle, 2001 yılı dışında sürekli yükselen reel döviz kuru

arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Reel döviz kurunun yükselmesinin (TL'nin aşırı değerlenmesi), özellikle ithalatı artırmak suretiyle işsizliğe yol açtığını söylemek mümkündür.

Bugün itibariyle, Türkiye ekonomisinin en temel sorunlarından biri yüksek düzeylerde seyreden işsizliktir. İşsizlik oranı, 1990'da yüzde 8.9 idi. 1990'lı yıllarda yaşanan krizlere rağmen, 1999 yılında yüzde 7.3'e kadar geriledi. 2000'li yıllara yüzde 8.3 düzeyindeki bir işsizlikle başlayan Türkiye'de işsizlik, 2000'den sonra giderek arttı. 2001'de yüzde 8.6'ya, 2002'de yüzde 11.8'e, 2003'te yüzde 12.3'e ve 2004 yılı ilk çeyreği itibariyle de yüzde 12.4'e yükseldi. Kuşkusuz ki, yüksek düzeylerde seyreden işsizlikte, Şubat 2001'de yaşanan ekonomik krizin etkisi büyüktür. Ayrıca, 1999 yılından beri uygulanan sıkı para ve maliye politikalarının da, işsizlik düzeyindeki artışın önemli bir nedeni olduğu söylenebilir. Ancak, 2002 ve 2003 yıllarındaki yüksek büyüme oranlarına rağmen, işsizliğin artmaya devam etmesi, işsizliğin nedenini başka yerlerde aramayı gerekli kılmaktadır.

Gerçekten de, Türkiye ekonomisinin 2004 yılı birinci çeyreğinde yüzde 12.4'lük bir büyüme gerçekleştirmesine rağmen, işsizliğin bu dönemde de artmaya devam etmesi, son derece ilginç bir durum olarak öne çıkmaktadır. Aslında, ekonomik büyüme, büyük ölçüde iç talepteki yüksek artıştan kaynaklanmaktadır. İç talebe bağlı olarak ithalatta yaşanan yüksek artışın ve rekor düzeydeki ihracatın da, kuşkusuz büyümedeki rolü çok büyük. Bu çerçevede, başka faktörlerin yanında, işsizliği artıran önemli bir faktör de bu dönemde ithalattaki yüksek artıştır. Rekor kıran ihracata rağmen, ithalatın adeta patlaması, hem dış ticaret açığını, hem de cari açığı da artırmaktadır. Özellikle tüketim malı ithalatındaki artış endişe verici boyuttadır. Gerçekten, 2004 yılı ilk 6 ayı itibariyle tüketim malı ithalatındaki artış oranı yüzde 108. Bu dönemde dış ticaret açığındaki artış oranı ise yüzde 84. Önceki yılın aynı dönemine göre 2004 yılının ilk 5 ayı itibariyle cari açığındaki artış oranı ise yüzde 101.4. 2001 krizi nedeniyle ertelenmiş olan iç talep dışında, artan ithalatın en önemli nedeni TL'deki aşırı değerlenmedir. 2002 ve 2003 yıllarında önemli ölçüde reel olarak değerlendirilen TL'deki aşırı değerlenme oranı, 2004 yılı Temmuz ayı itibariyle yüzde 40'ın üzerindedir. Bu durum, işsizlikle döviz kuru arasında yakın bir ilişki olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Foreign Exchange Rate and Unemployment: An Analysis on Turkey

Abstract: The main purpose of this study is to analyze exchange rate policies being applied in Turkey and its relationship with unemployment. For this, firstly, the relations between exchange rate and unemployment will be looked at theoretically. Secondly, the effects of exchange rate policies applied in Turkey after 1980's on Turkish economy is also

to be discussed in general. In the final section of the paper, the relationship between exchange rate and unemployment in Turkey will be dealt with empirically and then the econometrical models are set to analyze this relationship for Turkey. According to the outcomes of the set econometrical models, it has been established that there is a close relationship between exchange rate and unemployment in Turkey.

Key words: Exchange Rate, Unemployment Rate, Employment, Turkish Economy.

Kaynakça

- Andersen, T. M. ve Julia Chiriaeva (2003), "Exchange Rate Pegs, Fiscal Policy and Credibility", *Working Paper*, First Draft, October 2003.
- Belke, A. ve Daniel Gros (1997), "Estimating The Costs And Benefits of EMU: The Impact of External Shocks And Labour Markets", *Center Discussion Papers*, 1997.
- Bertrand, M. (1999), "From The Invisible Handshake To The Invisible Hand? How Import Competition Changes The Employment Relationship", *NBER Working Paper Series*, No. 6900, January 1999.
- Bilgin, M. H. ve Gökhan Karabulut (2003), *Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları ve Ekonomiye Etkileri* (yayınlanmamış çalışma), TÜGİAD Ekonomi Ödülleri 2002, İkincilik Ödülü, İstanbul.
- Boratav, K. (1997), "İktisat Tarihi (1981-1994)", *Bugünkü Türkiye 1980-1995 (Türkiye Tarihi, 5. Cilt)*, İstanbul, Cem Yayınevi, içinde: 159-213.
- Bratsiotis, G. J. ve Wayne Robinson (2002), "Economic Fundamentals And Self-Fulfilling Crises: Some Evidence From Mexico", *Discussion Paper Series*, No. 023, Centre For Growth And Business Cycle Research, School Of Economic Studies, University Of Manchester, July 2002.
- Buscher, H. S. ve Claudia Mueller (1997), "Exchange Rate Volatility Effects On The German Labour Market: A Survey Of Recent Results And Extensions", *Discussion Paper Series*, No. 37, Institute For The Study Of Labor, March 1997.
- Carr, J. L. ve John E. Floyd (2001), "Real and Monetary Shocks to the Canadian Dollar: Do Canada and the U.S. Form an Optimal Currency Area", *Working Paper*, Department of Economics and Institute For Policy Analysis, University of Toronto, December 2001.
- Gordon, R. J. (1981), "Inflation, Flexible Exchange Rates, And The Natural Rate of Unemployment", *NBER Working Paper Series*, No. 708, July 1981.
- Hazine Müsteşarlığı (2001), *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar*, Ankara, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Mayıs 2001.
- Karabulut, G. (2002), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, İstanbul, Der Yayınları.
- Kazgan, G. (1995), *Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri*, İstanbul, Altın Kitaplar.
- Kepek, Y. ve Nurhan Yentürk, (1996), *Türkiye Ekonomisi*, 8. Baskı, İstanbul, Remzi

94 Mehmet Hüseyin Bilgin

Kitabevi.

Lindblad, H. ve Peter Sellin (2003), "The Equilibrium Rate of Unemployment And The Real Exchange Rate: An Unobserved Components System Approach", *Working Paper Series*, No. 152, Sveriges Riksbank, October 2003.

Parasız, İ. (1996), *Para Politikası*, Bursa, Ezgi Kitabevi.

Song, M. S. (2000), "Korea's Fast Recovery : The Role Of Macroeconomic Policies And Reform Programs", *Social Science (410)*, November 2000.

Yeldan, E. (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Yentürk, Nurhan (2001), "Türkiye Ekonomisinin Son 20 Yılı: Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık", www.bagimsizsosyalbilimciler.org.